

PAWEŁ ŁACHOWSKI
Głógów

TOWARZYSTWO LITERACKO-SŁOWIAŃSKIE NA UNIWERSYTECIE WE WROCŁAWIU

W chwili zawiązania się Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego Uniwersytet Wrocławski liczył zaledwie 25 lat. Jako młoda uczelnia charakteryzowała się tym, że kadre profesorską tworzyli ludzie o różnych orientacjach światopoglądowych, ideowych i naukowych. W murach uczelni ciągle dobrze czuł się jeszcze duch pewnej dozy tolerancji.

Sam Wrocław leżał dość blisko przedrozbiorowych granic Polski. Takie tereny, jak Wielkopolska, Kujawy i Pomorze, znajdowały się wraz ze Śląskiem na terenie jednego państwa. Dawało to możliwość swobodnego przyjazdu na studia do Wrocławia Polakom z wszystkich wymienionych dzielnic.

Wiek XIX charakteryzował się między innymi ogólną tendencją do zrzeszania się w różne związki i stowarzyszenia. Podobnie postępowali Polacy studiujący na wrocławskim uniwersytecie. Przykładem może być tu „Polonia” istniejąca od 1817 r. Została ona zlikwidowana kilka lat później, a w 1830 r. ponownie się odrodziła. Jej członkowie brali czynny udział w powstaniu listopadowym.

Powstanie TLS jest zasługą jedenastoosobowej grupy studentów uniwersytetu. Większość z nich pochodziła z Wielkopolski i brała wcześniej czynny udział w organizacjach patriotycznych i powstańczych. Następni członkowie stowarzyszenia zazwyczaj wywodzili się z podobnych kręgów.

Okazją do utworzenia nowego towarzystwa stał się dekret króla pruskiego z 1835 r., umożliwiający tworzenie związków studenckich „o celach naukowych lub towarzyskich, za pozwoleniem rządu, na określonych przez niego warunkach”¹. Młodzieżowa grupa inicjatywna podjęła w roku akademickim 1835-1836 kroki mające na celu utworzenie filologicznego stowarzyszenia zajmującego się językami słowiańskimi. Przystąpiono też do przygotowywania projektu statutu. Z powodu zdekompilowania grupy organizatorów prace przygotowawcze przeciągnęły się na następny semestr. 3 maja 1836 r. w sekretariacie uniwersyteckim złożono statut projektowanego Naukowo-Literackiego Towarzystwa Prywatnego. Rektor Joseph Ritter po zapoznaniu się z dokumentacją, pismem z 17 czerwca 1836 r. zezwolił na działalność stowarzyszenia. Na

¹ *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten*, 1835, nr 28, art. 6.

opiekuna grupy wyznaczył szefa katedry filologii prof. Jana E. Purkyniego — Czecha, któremu nieobce były idee badania i propagowania słowiańszczyzny.

Pierwsze walne zebranie TLS odbyło się 14 lipca 1836 r. w mieszkaniu profesora — opiekuna (nazywanego kuratorem). Oprócz profesora uczestniczyło w spotkaniu dwunastu studentów — wszyscy byli Polakami. W pierwszych latach działalność nie była zbyt stabilna. Stowarzyszenie przeżywało stałe rotacje liczby członków, zawsze jednak oscylowała wokół piętnastu. Oprócz Wielkopolan pojawiali się też studenci z Krakowskiego, Pomorza i nieliczni Ślązacy. Wywodzili się oni z praktycznie wszystkich warstw i grup społecznych, reprezentowali też większość wydziałów znajdujących się na uniwersytecie wrocławskim. Prawie przez cały okres istnienia towarzystwa największą grupę stanowili studenci filozofii.

Główną działalnością członków TLS było przygotowywanie odczytów wygłaszanych na posiedzeniach stowarzyszenia. Na samym początku tematy referatów związane były wyłącznie z tematyką polską. Choć przewidywano, iż spotkania odbywać się będą co dwa tygodnie, w praktyce nie udawało się dotrzymywać tego reżimu.

Członkowie TLS niekiedy publikowali swe referaty w różnych periodykach, początkowo tylko w tych wychodzących na terenach polskich, a w późniejszym okresie, dzięki kontaktom, w innych krajach słowiańskich. Próbowali też swych sił w badaniach słowianoznawczych. Adam Karwowski napisał *Statystyczno-geograficzną rozprawę o Słowianach* (21 VI 1837), August Mosbach *Rys krótki historii słowiańskiej podług Szafarzyka* (7 XII 1837), Michał Nieszczeniowski *O barbarzyństwie starożytnych Słowian* (2 II 1838), Stanisław Niedźwiedziński *Zaprowadzenie chrześcijaństwa do Czech* (7 II 1839), Wincenty Cunow *Krótki opis bóstw, świątyń, świąt i obrzędów niektórych religijnych dawnych Słowian* (5 XII 1839)². Mosbach opublikował też w „Tygodniku Literackim” w 1841 r. artykuł pod tytułem *Wiadomości o literaturze łużycko-serbskiej*. Było to pierwsze podjęcie tematyki sorabistycznej przez członka TLS.

Właśnie w latach czterdziestych zaczęła nieznacznie wzrastać ilość prelekcji dotyczących zagadnień ogólnosłowiańskich. Oprócz historii, geografii i religii na spotkaniach pojawiać zaczęły się tematy teoretyczno- i historyczno-literackie. Dotyczyły one zwłaszcza literatury współczesnej, w większości polskiej. Członkowie towarzystwa próbowali również swych sił w dziedzinie poezji. Innym efektem działalności TLS było opublikowanie w 1845 r. słownika polsko-niemieckiego i niemiecko-polskiego.

W działalności TLS już od samego początku zauważyć można było pewne problemy związane z dyscypliną i obowiązkowością. Zdarzała się wielokrotnie spora absencja na spotkaniach, co dotyczyło także prelegentów. W sprawozdaniach towarzystwa znalazły się zapisy mówiące, iż mimo że przewidywano

² E. A c h r e m o w i c z, T. Ż a b s k i, *Towarzystwo Literacko- Słowiańskie we Wrocławiu 1836-1886*, Wrocław 1973, s. 57.

takie sytuacje i wyznaczano prelegentów zastępczych, często nie pojawiał się żaden z nich. Próbując jakoś rozwiązać tę sytuację, wprowadzono nawet zmiany w statucie, przewidując trzy kategorie członków: czynnych, wolnych uczestników zebrań i korzystających z biblioteki. Okazało się, że ta reforma nie rozwiązała sytuacji, a nawet doprowadziła do jeszcze większego rozluźnienia organizacyjnego.

Towarzystwo przeżywało pierwszy poważny kryzys. Aby temu zaradzić, 13 stycznia 1842 r. zebrało się w mieszkaniu Purkyniego ośmiu członków TLS „w celu odnowienia, poprawienia i rozszerzenia ustaw towarzystwa, aby uchronić się na przyszłość od niebezpieczeństwa rozwiązania się z przyczyny nieporządku wywołanego poniekąd przez brak pewnych ustaw”³. Po dokonaniu poprawek statut został przedłożony do akceptacji rektorowi. Po uwzględnieniu kilku jego sugestii dokument został przez władze uczelni zatwierdzony 8 lipca 1841 r. W późniejszym okresie wprowadzono jeszcze kilka poprawek. Dotyczyły one między innymi rozszerzenia możliwości wstępowania do TLS na pracowników uniwersytetu oraz na ludzi niezwiązanych bezpośrednio z uczelnią.

Na jednym z posiedzeń stowarzyszenia prof. Purkyně przedłożył członkom TLS statut stowarzyszenia kleryków łużyckich — Towarstwa za lužicke stawizny a řeče⁴ (profesor był opiekunem również i tego stowarzyszenia). Po krytycznym przeanalizowaniu dokumentu zdecydowano, iż jego tekst zostanie przekazany członkowi TLS Franciszkowi Anielewskiemu, aby na podstawie takiego wzoru lepiej dopracować działalność wrocławskiego stowarzyszenia. Dało to efekt w zmianie prowadzenia odczytów. Wzorem towarzystwa łużyckiego postanowiono wyodrębnić sekcje specjalistyczne. Po okresie trudnych prób i eksperymentów 17 czerwca 1843 r. powstało ich trzy: filologiczna, historyczna i teologiczna, jednak dalej działalność towarzystwa nie rozwijała się tak, jak oczekiwano. Pojawił się też po pewnym okresie pomysł dokonania fuzji TLS z katedrą sławistyki Uniwersytetu Wrocławskiego. Ostatecznie pomysł nie uzyskał akceptacji władz uczelnianych.

W latach 1842-1844 towarzystwo zaczęło nabierać pewnego rozgłosu. Zaczęli się nim interesować uczeni słowiańscy przyjeżdżający coraz częściej do Purkyniego. Byli wśród nich także działacze łużyccy Arnošt Smoler i Jan Waňko. Pojawiać zaczęły się też coraz liczniej notatki prasowe w periodykach polskich informujące o działalności i dokonaniach TLS. Jednym z efektów rosnącej sławy stowarzyszenia były płynące z terenów polskich dary w postaci książek uzupełniających bibliotekę towarzystwa. Nadawcami byli zarówno autorzy (J. I. Kraszewski), jak i drukarnie oraz wydawnictwa.

³ B. W. Januszewski, *Towarzystwo Literacko-Słowiańskie we Wrocławiu w materiałach Biblioteki Kórnickiej*, „Kwartalnik Opolski” 1960, nr 4, s. 113.

⁴ A. S. Matyniak, *Polsko-łużyckie stosunki kulturalne do Wiosny Ludów*, Wrocław 1970, s. 139.

Poprawiła się znacznie dyscyplina w działalności wykładowej TLS. W owym okresie tematyka referatów była wzbogacana większą ilością tematów ogólnosłowiańskich. Działalność ta oraz liczniejsze kontakty z innymi ośrodkami słowiańskimi dawały pośrednio zachętę do rozwoju i kultywowania języka i zwyczajów regionalnych wśród m. in. ludności Kaszub, Pomorza i Łużyc. W szeregach stowarzyszenia zaczęła wstępować coraz większa liczba studentów wywodzących się z Górnego Śląska. Po skończeniu studiów zostawali oni gorliwymi propagatorami języka polskiego w swych rodzinnych stronach.

W okresie Wiosny Ludów TLS ponownie zaczęło przeżywać kryzys. Tym razem powodem był czynnik zewnętrzny. 2 maja 1844 r. prezes policji Heinke zażądał od Purkyniego sprawozdań z posiedzeń stowarzyszenia oraz katalogu książek przechowywanych w bibliotece. Celem tej kontroli było ustalenie, czy towarzystwo nie przekracza w działalności przepisów zawartych w jego statucie i czy nie prowadzi jakiejś działalności nielegalnej. Heinke wydał następnie rozkaz rozwiązania TLS. Jego decyzja została odczytana na posiedzeniu 14 lipca 1844 r., Purkyne jednak nie chciał dać za wygraną i używając wszystkich swych wpływów, rozpoczął proces odwoławczy. Sprawa dotarła aż do ministerstwa i policja zezwoliła na tymczasowe kontynuowanie działalności TLS, jednak kontrola ministerstwa i policji nad stowarzyszeniem została zaostrzona. Niepokoje w Wielkopolsce i Galicji spowodowały, że sytuacja w TLS nadal się pogarszała.

Po wybuchu powstania na terenach polskich większość studentów polskich opuściła Wrocław i dołączyła do powstańców w kraju. Klęska insurekcji spowodowała upadek na duchu studentów, którzy pozostali na uczelni, ale — paradoksalnie — wzrósł wśród nich radykalizm polityczny. Miało to też oczywisty wpływ na działalność TLS. 1 listopada 1848 r. zwołano zebranie, na którym ustalono, „że odtąd Towarzystwo nie potrzebuje prowadzić protokołów w języku niemieckim i że uważa od dnia dzisiejszego niezależnym od władz senatu”.

Konkurencja innych stowarzyszeń i kół polskich, takich jak „Gospoda Polska”, istniejących na terenie Wrocławia w owym czasie, doprowadzała do tego, iż liczebność członków TLS była na bardzo niskim poziomie. Naukowy charakter stowarzyszenia nie znajdował zbyt wielu zwolenników, poszukujących wówczas raczej organizacji polityczno-spiskowych. Na domiar złego TLS opuścił w 1850 r. dotychczasowy mąż opatrnościowy towarzystwa, Purkyně. Próbując ratować sytuację, członkowie TLS uznali, iż trzeba wyjść w działalnością poza spotkania i prelekcje. Pierwszą inicjatywą były kroki zmierzające do przywrócenia zlikwidowanej wcześniej katedry literatury słowiańskiej. Zyskało to przychylność rektoratu, lecz w ministerstwie odbiło się tylko głuchym echem. Drugą inicjatywą było podjęcie próby wydawania własnego periodyku. Ten pomysł ujrzał światło dzienne i w kwietniu 1851 r. ukazał się pierwszy numer „Znicza”. Zawierał trzy rozprawy członków TLS i cztery korespondencje. Mimo tak znaczących kroków szeregi towarzystwa dalej

topniały. Pod koniec semestru letniego 1852 r. TLS zrzeszało zaledwie siedmiu członków. Największy cios zadały pruskie władze ministerialne, wydając w następnym roku ponowną decyzję o likwidacji stowarzyszenia, podejrzewanego o działalność spiskową. Jako oficjalny powód podano brak kuratora. Pozytywna odpowiedź na prośbę studentów o cofnięcie decyzji została uwarunkowana rezygnacją stowarzyszenia z idei niezależności od uczelni. Po dopełnieniu kilku formalności 15 marca 1855 r. zezwolono na dalszą działalność TLS. Na kuratora wyznaczono prof. Ludwika Gitzlera.

Pod nowym kierownictwem odbyło się pierwsze posiedzenie semestru zimowego 1854-1855. Odczytano uaktualniony statut, w którym między innymi istniał zakaz wstępowania do stowarzyszenia ludzi spoza uczelni. Senat bacznie kontrolował poczynania i korespondencję stowarzyszenia. Kurator został zobowiązany do uczestnictwa we wszystkich spotkaniach oraz do parafowania protokołów i listów.

W 1862 r. pojawiła się następna publikacja TLS. Był to katalog biblioteczki stowarzyszenia wraz z regulaminem udostępniania. Dopuszczano w nim możliwość korzystania z książek również polskim studentom spoza towarzystwa⁵.

Początkiem zupełnie nowego okresu w dziejach TLS było objęcie utworzonej ponownie katedry slawistyki przez prof. Wojciecha Cybulskiego. 11 lutego 1861 r. władze uczelni zatwierdziły jego kandydaturę na kuratora TLS. Pod jego kierownictwem kontynuowano z powodzeniem działalność wykładową. Wybuch powstania styczniowego spowodował, iż ponownie duża część studentów polskich opuściła Wrocław, a działalność towarzystwa uległa zawieszeniu na rok. Po jej wznowieniu nie było jednak spokoju. Praktycznie wszystkich studentów z terenu dawnej Polski spotykały ciągłe represje i rewizje. W oczywisty sposób destabilizowało to pracę TLS. Poza tym władze i policja traktowały stowarzyszenie jak potencjalne siedlisko spiskowców.

Pod przewodnictwem Cybulskiego nieznacznie wzrosło zainteresowanie wśród członków TLS tematyką słowiańską. Spowodowane to było zainteresowaniami i działalnością profesora. W 1867 r. Cybulski nagle zmarł. Towarzystwo kontynuowało pracę pod tymczasowym kierownictwem prof. Gitzlera. 7 listopada 1868 r. godność tę przejął dawny członek TLS i następca Cybulskiego na katedrze Władysław Nehring. Za jego przewodnictwa przyszedł czas na podsumowania. Jeden ze studentów, Świtalski, przygotował *Pamiętnik TLS*, który został wydrukowany w styczniu 1869 r. Tekst zawierał krótką ale treściwą historię organizacji, kilkanaście tytułów rozpraw czytanych na posiedzeniach TLS, statystykę zbiorów bibliotecznych i sprawozdanie finansowe, ponadto spis członków uwzględniający okres ich przynależności oraz pełnione funkcje.

⁵ *Katalog biblioteki Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego wrocławskiego uniwersytetu*, Wrocław 1862, s. 3.

Na początku lat siedemdziesiątych kierownictwo TLS zauważyło, że jednym z powodów miernego zainteresowania studentów członkostwem w stowarzyszeniu jest jego „niepraktyczność” w stosunku do oczekiwań samokształceniowych. Kończył się romantyzm, a zaczynał pozytywizm. Dlatego w semestrze zimowym 1872-1873 pojawiła się nowa sekcja TLS – medyczna. Jej zadaniem miała być zapoznanie na wykładach członków stowarzyszenia z językiem i literaturą nauk medycznych i dorobkiem nauk przyrodniczych. Analogicznie do poprzedniej powstała później sekcja prawnicza. Działalność tych sekcji była niejednorodna i po paru latach obydwie zakończyły działalność. Sekcja medyczna odrodziła się później jako niezależne stowarzyszenie. W latach osiemdziesiątych powstały sekcje polsko-filologiczna, historyczno-filologiczna i filozoficzna.

W 1886 r. TLS przygotowywało się do obchodów pięćdziesiątej rocznicy swego istnienia. Planowano między innymi przy tej okazji opracowanie drugiego wydania *Pamiętnika*, jubileusz jednak zbiegł się nieszczęśliwie z dekretem władz pruskich rozwiązującym wszelkie organizacje polskie na terenie państwa. Dokument został dostarczony rektorom wszystkich uczelni i 3 lipca 1886 r. oficjalnie rozwiązano TLS. Mimo to *Pamiętnik* opuścił drukarnię w listopadzie tego roku, uzyskując miano „pogrobowca”.

Jeszcze przed decyzją uczelni członkowie towarzystwa, zdając sobie sprawę z nieodwracalności kataklizmu, zastanawiali się, co zrobić z biblioteką TLS, liczącą w owym czasie 2263 woluminy. Powołano trzech kuratorów majątku likwidowanego towarzystwa: Nehringa, Kaśinowskiego i Łebińskiego, temu ostatniemu powierzając opiekę nad książkami. W 1900 r. biblioteczka przeszła na własność TPN w Poznaniu, a dublety ofiarowano polskiemu gimnazjum w Cieszynie.

TLS istniało okrągłe pięćdziesiąt lat. Liczyło w sumie 907 członków.

Paweł Łachowski

LITERARISCH-SLAWISCHE GESELLSCHAFT AN DER UNIVERSITÄT IN Breslau

Zusammenfassung

Die Gesellschaft, die sich mit der slawischen Literatur beschäftigte, entstand im Jahre 1836 an der knapp 25 Jahre lang tätigen Breslauer Universität. Die im 19. Jh. herrschende Mode, sich zu verschiedenen Vereinen zusammenzuschließen sowie auch die Gunst der Regierungsbehörden machten es möglich, daß die aus Polen herkommenden Studenten eigene Gesellschaft gründen konnten. Sie wurde als „Naukowo-Literackie Towarzystwo” (Wissenschaftlich-literarische Gesellschaft) eingetragen. Im Namen der Universität hatte sie der Chef des Lehrstuhls für Philologie Prof. Jan E. Purkyně betreut.

Die Haupttätigkeit der Gesellschaft beruhte darauf, daß ihre Mitglieder in zyklischen Zusammenkünften Vorträge hielten, von denen ein Teil veröffentlicht wurde. Anfangs war die

Thematik der Vorlesungen ausschließlich mit der Kultur und Geschichte Polens verbunden. jedoch mit der Zeit gab es immer mehr Beiträge zu allgemeinslawischen Fragen.

Die Gesellschaft selbst erlebte in ihrer Geschichte Wechselfälle. So mußte sie ihre Tätigkeit für gewisse Zeit unterbrechen. Dem Klerikerverein nachstrebend änderte sie ihren Statut und ihre Wirkungsweise. Es wurden darin Fachsektionen ausgesondert. Es wurden interessante Kontakte mit den Wissenschaftlern aus verschiedenen slawischen Ländern angeknüpft.

Die erste große Krise in der Tätigkeit der Gesellschaft resultierte aus dem Völkerfrühling. Die Staatsbehörden versuchten die Tätigkeit derartigen Gesellschaften bzw. Verbände zu hindern, weil sie darin gewisse Gefährdung sahen. Ganz unerwartet starb Prof. Purkyně. Die literarisch-slawische Gesellschaft hat jedoch diese schwere Periode überstanden, obwohl sie seitdem unter strenger Polizeiaufsicht handeln mußte.

Im Jahre 1886 wurde die Gesellschaft kraft des Beschlusses der Staatsbehörden aufgelöst. Ihr Vermögen d.h. die Bibliothek wurde durch die Gesellschaft der Förderer der Wissenschaften (Tow. Przyjaciół Nauk) in Poznań übernommen. Die literarisch-slawische Gesellschaft bestand 50 Jahre lang und hatte in ihren Reihen über 907 Mitglieder, darunter viele hervorragende aktive Vertreter aus verschiedenen slawischen Ländern.